

*АНДРІЙ ЦЯПА, доцент  
Тернопільський національний економічний університет*

## **ШАХИ ЗІ СЛОНОВОЇ КІСТКИ В «АМСТЕРДАМІ» ІЕНА МАК'ЮЕНА**

Стаття присвячена аналізу теми засліплення в «Амстердамі» Іена Мак'юена в контексті літературної традиції.

*Ключові слова:* засліплення, вежа зі слонової кістки, композиція, роль читача.

Статья посвящена анализу темы ослепления в «Амстердаме» Иэна Макьюэна в контексте литературной традиции.

*Ключевые слова:* ослепление, башня из слоновой кости, композиция, роль читателя.

In the article we analyze the theme of blinding in the “Amsterdam” by Ian McEwan in the context of literary tradition.

*Key words:* blinding, Ivory Tower, composition, role of the reader.

«Амстердам» Іена Мак'юена, відзначений у 1998 р. Букерівською премією, - роман про непорозуміння. У творі у лаконічно-хірургічній манері розіграна партія, головні дійові особи якої перебувають в особистих вежах зі слонової кістки і не можуть співіснувати на одній клітинці. На тлі досконалої композиції, динамічних сцен, нарисованих мінімальною кількістю штрихів, автор ставить адекватність людських контактів під скептичний знак запитання. Мак'юен, цілком у сенсі М. Кундери, зриває завіси людської сліпоти – і перед нами постає суспільство, як війна світів. Однак, попри сценічність і кінематографічність (екранізація його «Спокути» відзначена Оскаром у 2001 р.), твір не грішить зайвою деталізацією насилля, сексу, успіху, надмірною фотографічністю, зайвими відтінками сірого, потойбіччям чи інопланетянами: війна іде серед нас. Гамма «Амстердаму» чорно-біла, як і личить строгій шаховій композиції.

Роман відкриває дебют чотирьох коней: на поминках зійшлись чоловік і троє коханців. Моллі, яку жодному з них ніколи не забути, померла після швидко прогресуючої хвороби. Опіка чоловіка Джорджа в її останні дні перетворилась на ізоляцію. Вернон, Клайв і Джуліан, коханці Моллі в різний час, не приховують своїх прав на унікальність стосунків із нею, а найбільше – від Джорджа. Його дратують посмішки, якими обмінюються Клайв і Вернон, проте втішає недавня і остання коротка нагода володіти дружиною у стані безпомічності перед смертю. У зав'язці, отже, троє коханців, у яких оригінальна, епатажна, спокуслива й інтелектуальна Моллі була насправді, протистоять чоловікові, у якого її насправді не було, і водночас друзі – редактор Вернон і композитор Клайв – кожен по-своєму протистоять міністру Джуліану. Напруга цього протистояння визначила подальший розвиток подій.

Окрім того, сюжетна інтрига прихована у взаєминах друзів: не бажаючи подібного кінця і залежності від опіки, втрати контролю над собою, недоумкуватості, Клайв просить Вернона зробити йому при потребі останню послугу. Вернон спершу обурюється, проте згодом погоджується і просить при потребі про взаємність. Так І. Мак'юен долучається до дискусії про евтаназію, в якій немає прямих і неправих, зате вже є ринок з його невидимою рукою.

Погляньмо на окремі ролі композиції, їх рух та взаємодію. Вернон – головний редактор авторитетної газети «Джадж» (тобто, «Суддя»), трудоволік і кар'єрист, оточений вище поставленими і підлеглими трудоволіками і кар'єристами, наступник недавно звільненого попередника. У жорсткому океані внутрішнього суперництва і громадської думки Вернон готовий пожирати і бути зже-ртим. Перед редактором поставлене завдання підняти тираж, він не цурається жовтих тем, як-от, інтерв'ю з сіамськими близнюками, але прагне бути активним і на політичній арені. І коли

Джордж показує йому компрометуючі фотографії міністра Джуліана, Вернон отримує нагоду звести старі рахунки. Моллі, яка вміла стимулювати приховані грані особистостей коханців, продовжує грати свою роль: Джуліан на фото у жіночій білизні.

Проте Верноном рухають не тільки особисті мотиви: його не влаштовує політична програма Джуліана як, ймовірно, майбутнього прем'єр-міністра. Особиста неприязнь, підігріта ідейною незгодою, виливається у впевнену, проте двозначну громадську позицію: трансвестит не може керувати державою. Вернон оприлюднює намір опублікувати фотографії, чим породжує низку публікацій в інших виданнях і спроби порятунку репутації Джуліана з боку однопартійців. І одна з них успішна: за кілька годин до виходу газети у телевізійному репортажі виступає дружина Джуліана, дитячий хірург. Вона подає переодягання і фотографування як невинну забаву, запевняє глядачів у непохитності шлюбу, називає Вернона збоченцем і переводить на нього приціл машини громадського осуду. Вернон визнає силу цього контрудару і свою поразку: публікація компромату не матиме бажаного ефекту. Номер іде в друк, що стає для ради директорів підставою для звільнення головного редактора за необачність. Його наступником стає його вчорашній соратник.

Клайв – визнаний вже немолодий композитор. Сили творчості і винахідництва залишають його, останнім нечастим гостем у його великому порожньому будинку є Вернон. Раптом з'являється нагода повторити минулий успіх: Клайву замовляють «Симфонію тисячоліття», і він вкладає у твір усього себе. Проте робота не йде гладко, особливо фінальна частина, що за задумом автора має виразити водночас бурхливість сьогодення і невпевненість у майбутньому з допомогою основної теми і додаткового мотиву. Знаючи з досвіду, що вирішення проблеми часто приходить, коли відволікаєшся на інше, Клайв вирушає у пішохідну мандрівку, на пошуки самотності і натхнення. Із натхненням щастить, крик птаха дає початок потрібної фінальної мелодії, а от із самотністю не фарт: чоловік та жінка, які з'являються у небажаній близькості, заважають записати дорогоцінні ноти. Клайв, не зважаючи на агресивність чоловіка, приймає екзистенційне рішення не втручатись, а дописати. У Лондоні композитор, ціною безсонних ночей і титанічної праці, закінчує фінал симфонії; окрилений досконалістю твору, він бачить себе на Олімпі геніальності, де, окрім нього, є місце хіба ще для Шекспіра і Моцарта. Втім, часу до прем'єри все менше, диригент вимагає партитуру для репетицій, і Клайв віддає симфонію без додаткового мотиву.

Під вежами зі слонової кістки (наше бачення цього поняття, включаючи традиційне наповнення «аристократизмом духу», перегукується із «Вежею з чорного дерева» Джона Фаулза) маємо на увазі, що головні герої фатально засліплені, ізолюються від оточуючих, не вважаючи їх вартими уваги чи поваги, що світ не може бути пізнаний крізь призму власних упереджень. При цьому Клайв підпадає під образ мешканця вежі повністю (він, як і герой Фаулза – митець). Проте герої «Амстердаму» засліплені вибірково. Мак'юен, вірний принципу максимального контрасту, відтіняє сліпоту прозрінням.

Клайв критикує намір Вернона надрукувати інтимні світлини Джуліана, бачить у цьому лише порпання у брудній білизні, втручання в особисті справи і злочин стосовно пам'яті Моллі. Клайв послідовний у своїй позиції, послідовність і аргументи Вернона лише остаточно переконують його у професійній, а найгірше – в моральній деградації друга. Викривальний випад Клайва невблаганний, він – сама Феміда із мечем свого суду. Зі свого боку, Вернон приходить щодо Клайва до подібних переконань, коли дізнається, що Клайв не втрутився у домагання чоловіка, який виявився серійним гвалтівником. Жінці пощастило вирватися, та це не похитнуло твердої моральної позиції Вернона: Клайв повинен заявити про побачене у поліцію і допомогти у пошуках злочинця. Вийти зі своєї вежі для Клайва неприпустимо, адже кожна дрібниця може обірвати ледь вловиму нитку вистражданої теми, і під час телефонної розмови розрив друзів dokonано. Після втрати роботи Вернон зосереджений на покаранні для Клайва за його моральну недосконалість, і тому таки доводиться спілкуватись із поліцією, що й перешкоджає йому зробити останній невеликий, але вирішальний штрих у викінченні симфонії. Рушниця, прихована у договорі про евтаназію, знята і заряджена, тільки от ця рушниця – палиця з двома кінцями.

Одна з головних у реальності «Амстердаму» – роль читача. Ні, у романі немає закликів на кшталт «Дорогий читачу, поглянь на цих двох баранів на вузькому містку», ця роль може залишитись без уваги, не зіграною, і тоді скепсис автора підтвердиться. Проте у творі достатньо сигнальних крапель, аби зрячий читач побачив більше, ніж його герої, а саме, те, до чого вони ідуть, а незрячий прозрів.

Вернон нещадний і нетерпимий до сексуальної нетрадиційності і подружньої зради Джуліана, але – на його робочому столі автор залишив для нас порнографічні листи, написані не дружиною Вернона. За інших обставин він сам міг би стати в'язнем ганебного стовпа, та зрозуміти це судилось не йому, а читачеві. Журналіст обурений байдужістю Клайва до жінки, яка могла стати

жертвою гвалтівника і не помічає своєї байдужості, з якою готовий перекреслити кар'єру політика. У свою чергу, Клайв покійно слідує тунельній психології, і світло в кінці тунелю – у вигляді омріяного творчого рішення – робить абсолютно незначним життя чи смерть сторонньої людини. В образі Клайва кульмінує вежа зі слонової кістки: композитор, перед яким так ясно постають злети і падіння людства, не бачить свого людського падіння, роль рятівника однієї людини для нього ніщо у порівнянні із роллю автора епохального опусу. Окрім того, Клайв вперто засліплений і як митець: дрібні натяжки знайомих, того ж диригента, навіть нестерпне постійне «ля», яке пронизує композитора під час репетиції розумінням невдалості дітища, не відкривають йому очі на той страшний факт, що головна тема «Симфонії тисячоліття» списана із «9-ої симфонії» Бетховена, якому Клайв, у хвилю самовозвеличення, не виділив місце на Олімпі.

Дійсно, для композитора Клайва визнання існування Бетховена у власному творі рівнозначне припиненню власного існування. Здається, що навіть якби натяжки продовжились чи переросли у звинувачення у плагіаті прямим текстом, Клайв зумів би знайти у своїй свідомості лиш йому зрозумілу і правильну можливість неприйняття. Мак'юен підіймає завісу над властивою кожному мертвою зоною самосприйняття, ототожнення з якою може означати ментальне самогубство. Разом з тим, у запереченні існування Бетховена бачимо звернення до досліджень людської природи Достоевського: діапазон парадигми сліпоти окреслений, з одного боку, феноменом байдужості, з іншого – таємницею причин, з яких ми в теорії і практиці позбавляємо інших права на життя.

Останнім знаком, який знімає сумніви у тому, що вчорашні друзі готують один для одного сьогодні, стає згадка вірша У. Блейка «Дерево отрути»; власне, весь роман можна тлумачити як суцільну алюзію на нього. До речі, про вірш згадує поліцейський у розмові із Клайвом, для якого «Дерево отрути», втім, має значення лише тому, що він його колись поклав на музику. Вернон і Клайв, вважаючи один одного такими, що втратили людську подобу, вирішують скористатись взаємним проханням ще до досягнення стану безпомічності, можливість евтаназії стає знаряддям вбивства, зручним для тих, які ставлять себе вище за вбивць. Дзеркальна зосередженість на недоліках іншого, дзеркальна сліпота кульмінує у тому, що ні Вернон, ні Клайв не вважають один одного здатними на таку підступну ідею, з тієї простої причини, що кожен має іншого за дурнішого за себе. Та тут, як говорив Бенджамін Франклін, усі рівні у дурості і бажанні мати рацію. Останній знак помітив лише читач: герої ідуть до кінця, їх внутрішній трагізм істинний, автор не здешевлює його хепі-ендом.

Амстердам, куди уже смертельні вороги, але після пакту ненападу нібито все ще друзі вирушають нібито лише заради прем'єри «Симфонії тисячоліття», має стати не місцем тріумфу добра і творчості, а дошкою для чергового ендшпілю людської сліпоти, байдужості, підступності, взаємної недооцінки і корисливості. Обоє звертаються до «фахівців», що надають нелегальні послуги евтаназії. Обоє отримують інструкції підсипати отруту і на вечірці з нагоди завтрашньої прем'єри постають один перед одним кожен із двома келихами шампанського. Але й ця дзеркальність не наштовхує на висновки – ми справді не наділяємо людину здатністю мислити логічно чи мислити взагалі, коли вважаємо її пустим місцем. І, нарешті, невимушений цугцванг: обоє випивають останні дари, до обох навідується одні й ті ж «фахівці», які під дією отрути видаються обом знайомими, зокрема, обом ввижається Моллі. Лише Вернон в останню мить ясної свідомості розуміє, що саме було в келиху, отриманому від Клайва, і віддає належне рівному за дурістю суперникові, вимовляючи свій коронний «контрудар». Клайв у вежі зі слонової кістки залишається до кінця: у відвідувачах зі шприцом він бачить... шанувальників, його останній жест – спроба вклонитись, вклонитись власній сліпоті.

Варто відзначити бахтінську позазнаходжуваність автора «Амстердаму», який не заважає героям і з'являється лише в потрібний момент для зміни постановки кадру. Після візиту «фахівців» до обох героїв розділ обривається, і вмілий композиційний і наративний перехід, вдала зміна дистанції і перспективи приголомшують більше, ніж будь-який мелодраматичний, детективний, моралізаторський варіант: до Амстердаму прибувають Джордж і Джуліан, щоб упізнати... трупи. Вони ж і сміються останніми, проте Джуліан все ж таки скомпрометований і не має політичного майбутнього, а недалекий Джордж, наче герой легкої драми абсурду, радіє, гадаючи, кого ж йому запросити на поминки. Відтак, ситуація відверто патова.

У британській манері, опираючись, зокрема, на Фаулза, Блейка та екзистенціалізм, Іен Мак'юен робить промовистий внесок у світову традицію художнього дослідження теми сліпоти, представлену, наприклад, «Сліпцями» Брейгеля, «Засліпленням» Еліаса Канетті, «Homo faber» Макса Фрїша, «Сліпотою» Жозе Сарамаго, а розпочату ще історією про Адама і Єву, Каїна та Авеля, Самсона і, на жаль, т.д. «Амстердам» - роман, малий за розміром і великий за значенням,

тест на перевірку зору, текст ролі для актора, який прозріє на свою засліпленість, не стане фігурою в руках сліпих інстинктів і зможе потиснути руку суперникові за хід до мату.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Мак'юен І. Амстердам // [http://royallib.ru/read/makyuen\\_ien/amsterdam.html#0](http://royallib.ru/read/makyuen_ien/amsterdam.html#0)
2. Кундера М. Завіса // <http://lib.rus.ec/b/222126>
3. [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%94%D0%BD\\_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%27%D1%8E%D0%B5%D0%BD](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%94%D0%BD_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%27%D1%8E%D0%B5%D0%BD)